

— ОБЩУВАНЕ, ДУШЕВНОСТ И ВСЕКИДНЕВИЕ —

ОБРОЧНИ МЕСТА НА КЪЗЪЛБАШИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Йордан Касабов

Пристъпвайки към разглеждането, изучаването и проучването на обичаи, обреди, празници и вярвания, трябва да не забравяме, че те идват до нас в третото хилядолетие, преминавайки от един старинен вид на познанието и приети във вариант, който в наше време търпи редица промени, изразени чрез влиянието на времето и сблъсъка между етническите култури. В тази връзка на Балканите, въпреки голямата смесица на култури, има напластявания и заемки, които рязко контрастират в лицето на къзълбашите-алияни, наричани така за по-приемливо разбиране. Ние търсим връзката между древното минало в стария бит и сегашното битуване, в разбираня и тълкувания за това население. Отчитайки, че изкуството и културата ни, потискани от бремето на петвековното робство, ни захвърли в един изостанал свят с поставени бариери пред развитието ни напред. Натискът от всички посоки в живота ни, задържа в целия ни бит архаични черти, обект на изследване в настоящата работа. Немалко проблеми на къзълбашите бяха отразени в книгата “Къзълбашите отвътре и отвън” на Й. Касабов (Касабов 2004: 19–39), но езичеството, християнството и мюсюлманската религия установяват дълбоки традиции, които в цитираната книга не можаха да бъдат разгледани цялостно и чакат своите тълкувания.

Близостта в много обичаи, обреди и празници на къзълбашите с тези на останалото българско православно християнско население е очевидна, както и подозрението, че къзълбашите изповядват богомилство, облечено в мюсюлманска окраска – тези два извода са онази наша нишка, която за пръв път проследихме в статията “За богомилите и някои близки черти с алияните (къзълбаши) ...” (Касабов 1985: 184–202).

Къзълбашите ги причисляват към шиизма в исляма (Касабов 2004: 19–39), като те самите твърдят, че нямат нищо общо с шиитите в Иран, Ирак и другите арабски страни, както и с онези от Турция, с които имат сходство в езика, но в ритуално-култовите елементи и обредност съществено се различават. Много тълкуватели на ислямската доктрина считат, че къзълбашите са част от изказа на самия Мохамед – пророка и създателя на исляма в ширещите се по негово време 73 секти и твърдението, че само една води вярващите към рай, а останалите са дяволско творение и път за ада още през VII в. Въпреки

създаването на сунизма и шиизма и последователи на пророка, разделението и до ден днешен остава в ислямския светоглед. Разделение има дори и в самия шиизъм, а оттам – и в сектите, причислявани към исляма. Истината е много по-проста, **алияните (къзълбаши, ахряне, както още ги наричат) в Родопите са лаконични, казвайки – разликата между нас и останалото българско население е колкото косъм, а къзълбашите в Североизточна България казват – разликата между нас и вас е колкото ципата между две лучени люспи.**

Разпространението на къзълбашите е фиксирано в Мала Азия и Балканския полуостров, което е видно от регионите с такова население. Множество писмени извори на Е. К. Теодоров (Теодоров 1981: 5), Стр. Димитров и Кр. Манчев (Димитров, Манчев 1971: 99–100), Д. Маринов и редица други автори, които за краткост тук няма да цитираме, са отразили проблема. Един автор – М. Дринов (Дринов 1884: 70) при своите пътувания в къзълбашки селища и гостуване в техни домове категорично заяви за пръв път в края на XIX и началото на XX в., че тер къзълбаши са потомци на богомили, без да дава повече други сведения. В книгата “Къзълбашите отвътре и отвън” даваме обяснение защо най-големият празник на къзълбашите “кърклар” – св. Четирдесет, празнуван на 22 март всяка година, е и оброк, свързан с церемониал с оброчни магически деяния (Касабов 2004: 167–168), обвити с мистика и скрити от чужди очи.

Затова, че “кърклар” е свещенодействие, светая-светих, обяснението дава времето назад, че цар Иван Асен II (1218–1241) е в центъра на този свят оброк и празник на къзълбашите. Редно е да обясним защо. След битката при Клокотница – 1230 г., в която българите разгромиха войските на епирския деспот Теодор Комнин, е кулминацията в победата на богомилите над двата си големи врага от XII и XIII в. – династията на Комнините във Византия и българския цар Борил, известен с гоненията срещу тях. Богомилството през средата на XIII в., по време на царуването на Иван Асен II, е доста силно разпространено и във Византийската империя. Иван Асен II, за разлика от Борил, който гони жестоко богомилите, се отличава с веротърпимата си политика. Той позволява да разпространяват по-свободно възгледите си. Това не остава скрито от римския папа Григорий IX, който изпраща редица писма до отделни владетели, в това число и до унгарския крал. Григорий IX цели подготовката на кръстоносен поход за защита на застрашената цариградска Латинска империя срещу нейните противници българи и никейци. Папа Григорий в писмо от 27 февруари 1238 г. до унгарския крал говори остро срещу българския цар, като го обвинява, че приема в страната си еретици и ги защитава, и че цялата му земя е заразена с тях (Златарски: 403). Папските писма са ясно доказателство, че богомилството в България по това време не е преследвано, както при царуването на Борил, и че неговите последователи могат свободно да проповядват своите възгледи.

Причините за веротърпимата политика на Иван Асен II към богомилите са несъмнено от политически характер. Той взема престола с военна сила, като сваля узурпатора Борил, на когото един от главните врагове несъмнено са жестоко гонените след събора през 1211 г. еретици-богомилите. Това кара новия цар да смени курса си спрямо тях и да прекрати преследването. Богомилите за Иван Асен II се явяват съюзници, които със своята борба разклащат позициите на Борил и подготвят неговото сваляне. Далновидността на Иван Асен II го кара да прецени, че политиката му може да има успех, ако се създаде по-голямо спокойствие в страната и се спре гонението по религиозни въпроси (Ангелов 1961: 262).

Политическата обстановка изисква от царя да не дразни богомилите и да не ги превръща в свои врагове. Търпени от централната власт, непреследвани от закона, богомилските проповедници престават да поставят на преден план нападки срещу властта, с които увличат последователи при царуването на Борил. Примирени с държавата в лицето на добрия цар, богомилите изоставят предишните си позиции на конфронтация. На преден план в този период изпъкват чисто религиозни, философски и мистични възгледи, засягащи изцяло устоите само на Православната църква. Така лека полека богомилството загубва борческите си принципи.

Силните демонологични настроения в този период си пробиват път сред суеверните хора с мисълта, че съществуват магьосници, които действат по внушение на Сатаната и неговите служители. Тази вяра в магьосничества се проявява силно през средата на XIV в. Духовниците обвиняват “магьосниците” като първопричина за всички злини за бедите и нещастията. По този начин духовенството прикрива първопричините за тежкия живот и социалните неправди и така укрепва идеологическите позиции на господстващата класа.

Вярванията в магии и демони се разпространяват в тясна връзка със стари езически традиции. Преплитането на мистиката с традиционната вяра кара последователите си да се покланят и оставят дарове, да извършват жертвоприношения на определени места – дървета, скали, реки, предмети, които превръщат в оброчища.

Жертвоприношението на агнета-овни е съществена особеност в религиозния живот на къзълбашите. Жертвоприношението играе основна роля във всичките техни обредни действия, то е дарение на божеството, с цел умилоствивяване и спечелване на благосклонността му. **Оброкът (жертвоприношение) е “акт на братство между божеството и почитателите му”**. Жертвоприношението е публична церемония на някое къзълбашко теке. Всеки курбан е смесен с празненство и молитви за събдяване на желанията, чрез принасянето на оброка. Празничното жертвоприношение е начинът къзълбашите да издигнат радостта над собствения си интерес и подтиснат чрез това взаимната зависимост, изразена между тях и обожествения светец, на което теке са отишли.

Моралната сила на публичното принасяне на храна в жертва се основава при тях от идеята за значението на съвместното ядене и пиене. Яденето и пиенето с близки и сродни по вяра хора е символ и потвърждение на другарството и взаимните социални задължения, израз, на който са **“кавадарата”** и **“билизерството” (побратимяването)**. Жертвеното ядене първоначално е празник на родствениците, в нашето общество членовете на семейството се хранят заедно, но принасяната в курбан храна няма отношение към семейството. Ето защо ритуалното хранене при курбан в оброчище води до осъществяване на замисъла на приносителите. **Оброкът**, така нареченият **“адак”**, е медиатор между вярващите и светците-божества, наситени с окраската на желанието за по-добро.

Кръвта на жертвеното животно е пиетето в дар на боговете. Съществено е, че всеки от участниците в “адака” – курбана, ще получи своя пай от ритуалната храна и пиене, което често преминава в гуляй до преяждане и напиване. Истината е, че **ритуалното месо и храна не се връщат обратно, откъдето са донесени, а трябва всичко да се изконсумира на оброчището, или да се раздаде още там**. Грях и непочитане е върнат курбан, който светците не приемат и не подкрепят исканията на молящите се. Самото жертвено животно не е нищо друго освен животът, който обитава неговото месо и неговата кръв и се разпределя между всички участници в храненето. Тук е залегнат кръвният договор, с който хората правят споразумения един с друг. Това е лесно разбираемо и сега, когато къзълбашите не могат без “билизер” – родственик-побратим, за цял живот. Необходимостта от подновяване на този договор от време на време с изяждането на курбан е връзката с обета. Този момент се явява и като дар към божеството, почетено в определен празничен или нарочен за целта ден.

През 1393–1396 г. българската държава е завладяна от османските турци. Установява се в нашите земи като господстваща една чужда религия – мюсюлманската. Българският народ е поставен при крайно тежки условия за съществуване в продължение на пет века. Установяването на турско господство внася в общата политическа, социална и духовна обстановка коренна промяна, която се отразява неблагоприятно на по-нататъшния развой на богомилството. **Богомилството до XV в. в нашите земи е ерес против православната църква, а сега ислямът е носител на една нова религиозна идеология, срещу която богомилството не е предназначено да се бори**. Ортодоксалната църква – предишният враг на богомилите – остава на заден план и богомилството по този начин губи нагласата си. **Обстоятелството, че богомилската идеология не е пригодна за борба срещу турско иго, не означава, че богомилите имат положително отношение към османските завоеватели** (Ангелов 1961: 262). Константин Иречек особено ярко прокарва такава теория. ”Това мрачно учение – пише той – изстудило у хората любовта към отечеството, внесло раздвоение във всички народни класи и в края на краищата довело до деморализация.

Когато се появили турците на полуострова, притисканите богомили виждали в тях по-скоро освободители, отколкото притеснители” (Иречек 1929: 289). **Истината е, че богомилите са против каквото и да е социален, политически и народностен гнет. Истината се оказва съвсем друга, че богомилите се скриха в исляма по нашите земи, запазвайки своите обреди и оброчища, свети места и учение непроменено, но засекретено в лоното на сектата на така наречените къзълбаши, които приобщават след XVI в. и редица други движения, като това на бекташизма, бабаизма, суфизма, пречистени в образа на алевийството в крилото на шиизма с почитането на дванадесетте имама. Имамството заема особено важно място в съвременната религиозна идеология на къзълбашите, но вътре в него се крият порядки и принципи, доказващи много близко сходство с тези на патарените от Босна, продължители на богомилството. Истината е, че къзълбашите спадат към така наречените фундагиагити (богомили торбари), които са широко разпространени и днес в Македония под името “торбешни” или “Кудугери”, така се наричат и в днешна Албания. Те не крият това и публично заявяват, че са такива. Що се отнася до религиозния им живот и организация, подробности не знаем, поради липса на теренни експедиции, но това може да се проучи и анализира. Къзълбашите в близкото минало на надгробните камъни в лявата или дясната страна изсичат графически образ на торба, с което искат да покажат, че са част от движението на фундагиагитите. Надгробията са един вид оброк, където се вижда принадлежността на всеки един от тях към това движение. Не напразно самите къзълбаши казват, че надгробният камък е един белег, един знак, какъв си бил в сбирката. Честа практика е по тези камъни да се изсичат предмети на труда, какъв занаят е практикуван, инструменти. На някои камъни са изсечени дори задълженията на къзълбашите в сектовия живот – според това, какъв пост заемаш в сектата, такъв е символът, ако си разнасял вода, се изсича “ибрик” – съд за вода и др.**

Важен култов и оброчен момент се явява молитвата. **Няма начинание без молитва, няма празник без запалена свещ.** Не можеш да предприемеш каквото и да е начинание, без изричане на тайнствени думи, които са различни за отделните поводи и начинания. Не можеш да напуснеш общината от където си, без да поискаш разрешението на дедеца, при това трябва да поднесеш и свещи за омилостивяване на начинанието. Когато се излиза извън населеното място, дедецът благославя своя “талиб” – ученик, своя член на махленската сбирка, давайки му напътствия и “изин” – ход на начинанието. Силен заряд е вплетен в ежедневието на къзълбашите, всичко е обвързано с обричане, даване на обет и посвещение в името на изповядваната религия. Предопределеността на събитията и предназначенията за това символи силно сплотяват всеки член на махленската сбирка от “сторека” – стадото на духовния водач – дедеца. Обещанието да не се съобщава нищо за религиозния живот на сектата на непосветени е клетвен обет, даван в сбирката – “джема”, пред старейшините и водачите на отделните общини от вярващи. Тайната е строго пазена и никой

не пристъпва дадения оброк. Честа практика е сбирката да организира консумирането на курбан, даден на някой член на сектата за омилостивяване на светците или за наложена глоба по повод на извършено провинение при нарушаване на дадено обещание или престъпване на клетвата, предопределена да се пази от всеки къзълбаш за цял живот. Това е най-висшият обет на оброк към святостта на вярата на къзълбашите. Ако може да се говори за мистика и тайнственост, това най-подхожда за това религиозно течение, ерес за ортодоксалната църква и за ортодоксалния ислям. Редица оброчни действия се изпълняват не в общоизвестните на всички къзълбаши оброчища, а в самото ежедневие, в местата на религиозната сбирка. Ако вникнем в живота на “джема” и ни допуснат да възприемаме и наблюдаваме, оставаме удивени от многото на пръв поглед незначителни ритуали и действия, вплетени от строг порядък на служба в суеверен нюанс. Цялата плетеница от невидими и несъществени действия за непосветения човек са предназначени пряко към къзълбашите и те отлично познават всички религиозно-суеверни обряди и елементика в посвещението на обреченост към това, което стриктно изповядват и спазват в обетите си.

В духа на това съобщение не можем да пропуснем още един важен елемент от обредната система и обричането. Не знам други религии, които да поставят на пиедестал огъня на запалената свещ, така както това се прави от къзълбашите. **Свещта се явява главен оброк в символа на живота в сбирката – “джема”.** Всеки вярващ, отивайки на джем, задължително носи по една свещ. Не е задължително тя да бъде запалена веднага в тази сбирка, но тя се съхранява при дедеца и при подходящ момент се запалва. Ходейки на свети места – текета и други оброчища, се пали също само по една свещ. Свещите са парафинени или лоени, но никога восъчни (поне авторът не е забелязвал такива). В джема при влизането, според това как са разположени и изработени свещниците, се разбира, кои са “чаршамбалии” – срядачани и кои са “пяршамбалии” – четвъртъчани. Първите са къзълбашите, вторите са бекташиите. **При къзълбашите свещникът е с един крак и три свещи, а при бекташиите свещникът е от разклонен чаталест клон с три разклонения и само с една свещ. При изпълнението на най-светия оброчен религиозен танц – “сема”, бекташиите вдигат свещника със запалена свещ над играещите, което символизира силата на свещта и нейния пламък като нещо по-висше и възвишено в живота на сбирката, при срядачените – “чаршамбалиите”, или къзълбашите, свещникът е в средата на обредния танц “сема” и не се мести.** При влизане в дадено теке се познава според свещниците, на кого е текето: на чаршамбалии или на пяршамбалии. Честа практика е във всяко теке да има и от двата вида свещници, което говори за синкретизъм и симбиоза, без да се натрапва едното течение на другото, а взаимно се допълват. **В текето-оброчище се носят свещниците на всеки изчезнал или заличен джем.** Когато дадена сбирка се разтури или дедецът е починал, или други събития са попречили да продължи да функцио-

нира сбирката, свещникът се носи в определено теке. Ако дейността на дадена сбирка се поднови, свещникът се връща обратно в сбирката. Според това колко свещника – “чирака”, има в оброчището, се разбира колко сбирки – “джемове”, са прекъснали функционирането си. Когато в дадено теке няма много свещници, или има свещници само за светеца, джемове функционират. Това е съществен белег, чрез който всеки просветен знае, в кой район според нахождението на текето-оброчище сектовият живот е нормален. **Наличието на много свещници в миналото в текетата говори също за преследване на ереста и че властта жестоко наказва последователите ѝ.** Това са тънки моменти в структурата и организационния модел, чрез които познавачът веднага си прави необходимия извод за ситуацията в даден етап от времето. Всичко това е много важно и при посещение в оброчището. Вярващият, ако е от сбирката, на която “чиракът” – свещникът, е там, пали свещ на него и извършва оброчни молитвени действия със специален сектов ритуал – поклони, целуване, действия. Оброчището действа на всеки един вярващ като магия. Това място се зачита като светиня и е грях да се сквернослови, да се вършат постъпки, несъвместими с изискванията на сектовия живот. Освен молитви се изпълняват и песенно-музикални религиозни балади с различен характер, в прослава на светците и техните подвизи.

Мистиката е неотклонно съпътстващ елемент в сектовия живот на къзълбашите. Всяко деяние, молитва, ритуални действия са обвити в мистика и тайнственост. Затова изпадаха в заблуда и грешни тълкувания за тях редица пътешници, учени и изследователи като: Франц Бабингер (Бабингер 1931: 1–10), Феликс Каниц (Каниц 1882: 332), Евлия Челеби (Гаджанов 1909: 659–666), които **причисляват техните вярвания в сферата на фантазиите и безсмислените бръщолевения.** По-лесно е за самите тях, да ги причислят под общия знаменател на ислямската религия, но въпреки всичко им прави впечатление, че тук, сред тези вярващи, ислямът е някак си пречупен през призмата на друг верски поглед, на нещо чуждо за ортодоксията на аллаховите религиозни домове-джамии. Ф. Бабингер дава определение, че са бекташии (Бабингер 1931: 8), Евлия Челеби отразява, освен че палят свещи в текетата, на текето в с. Оброчище кулата е толкова висока, колкото тази в Галата, а не споменава за минарета (Гаджанов 1909: 671). Такъв султански пратеник не би пропуснал да отрази минарето – символа на джамията, викарната към аллаха и отдолу вярващите мюсюлмани. Ф. Каниц е изследовател, географ и великолепен художник-етнограф, но и той не показва в рисунките си минарета в оброчните места на къзълбашите, интересен момент в ислямската доктрина. Шиити и сунити извършват молитвените си действия в джамии с минарета, където изпълняват обредните намази. Призива за молитва се отправя от викарната на джамията чрез мюезина, моллата или имама, по пет пъти на ден, като шиитите по два пъти повтарят всеки призив от минарето. В тази верига нещо липсва, прекъсва се от оброчищата на къзълбашите, техните текета. Текетата в архитектурно

стилово изпълнение са два вида: правоъгълни със семпла дървена конструкция, явно правени набързо и скришом, ниски и невзрачни; вторите са седмоъгълни, висококуполни каменни постройки. Двата вида са в места, широко популярни сред народа, стари езически или християнски оброчища и свети места. Всяка една сграда е приемствена по отношение на други стари култови сгради. Всяко оброчище-теке, има **магерница (имарет)** в миналото за приготвяне на обредната храна – **курбан**. В днешно време в повечето оброчища се строят нови, големи и просторни магерници, където вярващите се събират на обредни угощения от ранна пролет до късна есен и особено на празници – празници от православния християнски пантеон. Празниците са с турски имена, но всеки съответства на определен български такъв, или на даден светец. Унгарският изтоковед И. Голдциер (Голдциер 1938: 38) правилно отбелязва, че **“мохамеданската окраска на светците си остава само – обложка, под която вътре в исляма са могли да се съхранят остатъци от победените религии”**. Религиозно-мирогледните схващания на къзълбашите тук не само съхраниха, но запазиха скритата си религия, непроменена и непобедена от исляма. Смея да подчертая, че къзълбашите излязоха победители в многовековната гонитба вътре в исляма и опазиха своите вярвания и разбираня на богомили в лицето на торбарите (фундагиагити), като столетия пред османската власт се показваха лоялни, а всъщност поддържаха духа на своята вяра във вид, който и днес е все още слабо познат и невидим за непосветени. Въпреки взетите мерки, хиляди от тях станаха жертва на ятагана, затова, че султанската машина, чрез своите съгледвачи и шпиони, успя да внедри сред тях провокатори, които ги доведоха до гибел в много райони.

Нека отново се върнем към седмостените в архитектурата на текетата. Подобни многостенни постройки са засвидетелствувани при селджукидите (Яралова и др. 1969: 427) в Хоросан – Иран, Мала Азия и в земите на волжките българи, но те не са седмостенни. **Известно е, че седем е свещеното число на богомилите. Според богомилите отначало съществува само добрият бог, който е безтелесен и човекоподобен. Този бог сътвори огромната вселена, която се състои от четири основни елемента – огън, въздух, вода и земна твърд. Сътвори и седем небеса, които образуват неговото царство** (Касабов 1985: 192). За четири основни елемента – огън, въздух, вода и земя, проповядва легендарният къзълбашки светец Демир Баба, като казва: **“те са вашите всемогъщи господари и стихии на живота”**. До преди няколко десетилетия вечерта срещу Великден къзълбашите палят седем огънове, които прескачат за здраве. Седем е библейско, свещено число, числото на Сътворението, денят на почивката след дълъг труд. Тези символи са оказали своето силно влияние в култово-оброчните молитвени постройки. През XVIII в. граф Д'Отрив, преминавайки в българските земи през зимата на 1785 г., отбелязва в своите бележки, че **“те са повече суевърни в представите и вярванията си, отколкото догматично религиозни”** (Цветкова 1975: 339). Вярват в предмети с чудотворна сила, които отблъскват

и предпазват от зли сили и духове, лош поглед, болест и вреда. Това са така наречените амулети, муски, талисмани – малки носими предмети, изпълнени със свръхестествена сила. За такива предмети споменава и В. Бешевлиев в книгата си “Първобългарите” (Бешевлиев 1981: 72).

Не маловажна роля играе водата в оброчищата. Аязмите – чешми и извори са обект на особени култови действия и почит. Тяхната вода е светена, лечебна, изцелителна, животворна, щастиеносна. Обредното измиване и пиене на вода в тези места е задължително. Вярва се, че тази вода е чудотворна. Пълни се вода в съдове и за вкъщи за пиене и за свръхестествена помощ.

Ако наблизко няма оброчища, се създават такива. Огражда се определено място с камъни, където е имало важно събитие, гроб на почитан мъртвец, или отредена почит. Това място постепенно става култово и там се ходи в определени дни и празници от мъже и жени. Тук се извършват молитви, поклонение, жертвени курбани, оказва се почит към светиите. На други места се съграждат в полето чешми, където се извършва поклонение и се палят свещи с религиозни молитвени деяния – подобно на параклисите. В други места и селища в определени местности пък ходят и хвърлят камъни, трупайки могила. Това напомня поемата на Ив. Вазов “Грамада”, където селяните извършват проклятия. Забива се кол в земята и се хвърлят по него камъни с проклятия, така грамадата расте. Това напомня за хан Тервел, който помогнал на император Юстиниан да си възвърне трона. Юстиниан в знак на благодарност дарил Тервел с много злато и дарове. Иван Венедиков в “Медното гумно на българите” (Венедиков 1983: 73) отбелязва, че хан Тервел поставя издутия си щит обърнат наопаки и го пълни с пари, или трупа пари около изправения си бич, докато го затрупа. Най-сетне изправя копието си и трупа успоредно с него дрехи, докато купът се издигне по-високо от копието. Къзълбашите така отрупват с дарове младоженците, докато почти ги закрийт. Също така първата брачна нощ младоженците спят на върха на чеиза на булката. Това са символи на успеха и благополучието и стриктно се спазват до неотдавна.

Създадени са като оброчища и такива места, където се смята, че са оставени следи от светците – техни стъпки и дири, както Иляз евлия – свети Илия. Тези места са с лечебна и гадателна цел, за отдаване на почит. Оброчните дарове тук са: орехи, лешници, сушени плодове. Д. Маринов (Маринов 1981: 573) отбелязва за този оброк с народната поговорка: “Честит като св. Илия в орехи и лешници”. Вярва се, че на този ден ако пригърми, няма да има орехи и лешници – ще бъдат кухи, безплодни.

Култът към **“евлиялар”** – светците, приема в някои случаи широк обществен характер, какъвто се явява и чудотворството. Почитането на гробниците и гробовете на светците в текетата води до свещенодействие и почит на всичко заострено и намиращо се около тях: дървета, отделни камъни, пещери, предмети, извори, чешми. Всичко по тези места е свързано с битието на къзълбашите – успех, вяра, здраве. Често тези места, освен че са заредени с поло-

жителна енергия, премахват недъзи, гонят болести. Тази практика е широко разпространена и сред останалото българско население. Според **Анани Явашев** (Явашев 1934: 10) **стари християнски култове са превърнати в мюсюлмански.**

Самата религиозно-родова структура и сбирките – “джемове”, са в голяма степен плетеница, наслояваща онази нишка, която отвежда към корените на вярванията и светогледа на богомилите. Чрез оброчищата и молитвените действия в тях, сбирките, които се провеждат тук, ни водят стъпка по стъпка към винаги ново и неочаквано събитие за изследователя, което допълва знанията ни за къзълбашите-торбари и без това твърде оскъдни и липсващи като сведения и документи, поради скрития си характер на изповядване. Вникването в къзълбашкия светоглед, в неговите идейни източници, връзката на преданията, мистичните легенди с особеностите на природните източници и среда, говори за тяхната автохтонност. **“Може да се твърди, че тези предания имат местен и то много древен произход”** – пише Е. Теодоров (Теодоров 1981: 5).

Силната вяра в светците – “евлиялар”, води до боготворенето на някои от тях. Ако вярващ болен се излекува, или недъгав човек получи подобрение, след посещение на такова свещено оброчно място, това се отдава на чудодейната сила на светеца. Оттук е и зачитането на светците като покровители на дадено село или къща. Практика е да се кръщават новородени деца на името на светци. Почитта към светците поражда различни преживелици, нямащи нищо общо с мюсюлманството, те са просто съдържание на наслоени в съзнанието предхристиянски, езически и християнски култове. Преписването на специфична сила и власт над природата, възплътени в отделните светци, е заемка от всичко полезно за къзълбашите.

Неминуемо всяко оброчище на къзълбашите с теке има своята роля и водещо място в техните вярвания. Всеки светец олицетворява отделна част от обредната и ритуална страна на живота в сектата с нейните сбирки. Така текето **Демир Баба** играе ролята на **закрилник на идеята за съхраняването на къзълбашите**, текето **Муса Баба** играе още по-важна роля. **Този светец е покровител на водната стихия, но в религиозно отношение е на пиедестала в почитането, водач на сектата.** Само на това таке се намира дървото – **“турба аджи”**, наподобяващо дюля и леска, което се използва във всяка сбирка при преминаване на **“гечмек”** – опрощаване на греховете на вярващите (Касабов 2004: 155). Отделни клонки и пръчки може да вземе от това оброчище само посветен в сектата член, това е **“дедето”** – старейшината, който е свършен къзълбаш. След прочитането на редица молитви и извършването на обредни действия, се отрязват необходимите пръчки за сбирката. Това е **“гарик”** – закон за джема. Ако не преминеш през трите **“ари”** – промеждутъци, или само третата с обряда **“гечмек”** и пиене на ритуално измита вода, премина през свещената пръчка от дървото **“турба”**, нямаш право на участие на най-съкровения празник на къзълбашите – Св. Четиридесет – **“кърклар”**.

Съществува култ и към гробовете и гробищата на светите мъченици. В миналото в текето Демир Баба имаше четиридесет гроба, символи на светите четиридесет мъченици. Тук има един **“делик таш”** – пробит камък, в който вярващите пускат монети с култова цел. Такъв камък има и в оброчището в с. Варненци, в малко гробище има пробит надгробен камък, наречен **“терджуман таци”**. Пробит камък има в двора на текето Демир баба, в отвора му се прекарват, ако те боли глава – кърпа за глава или, ако те боли крак – чорап, за да изчезне болката. Дупка има в **“кабира”** – саркофага на Ак Язълъ баба в Оброчище, до главата на светеца. Вярващите вкарват ръка в отвора – ако успееш да провреш ръката си, си праведен, ако не можеш – не си. В текето Демир баба в двора на стената има издълбани два отвора, наречени очите на дявола. Тук се изпитва силата на вярващия. Със затворени очи и ръце напред трябва да провреш показалците в очите на дявола, ако не успееш – не си праведен. Нагоре има пещера в скалите, тук вярващите се провират през тясна дупка и само праведните преминават през нея. Има и пещера, наречена **“давулу маара”**. Поклонниците влизат в пещерата само със запалена свещ. Ехото в пещерата отеква като звук от тъпан, затова е наречена **“давул”**. Около Мадара има езическо скално оброчище, наречено **“Давул таш”** от Първото българско царство. Сходството между двете е близко.

При приемане на новопосветени членове в сбирката на сектата е задължително те да изречат пред дедеца и общината на вярващите думите: **“Дойдох на твоята врата за молитва”** – **“Капъна нияза гялдим”** (Касабов 1986: 28). След тези думи дедецът и общността ги благословят. Същите думи вярващите къзълбаши изричат и когато влизат в текетата с гробниците на светците.

Капище произлиза от тюркската дума **“капъ”** – врата. Символът на вратата играе силна роля в живота на сбирката. Силните молитвени думи, които се изричат на вратата на текето, при влизането в сбирката, са символ на вратата за входа и изхода в житейския път на всеки смъртен.

Религиозните вярвания на къзълбашите говорят за сложно етико-религиозно взаимодействие, надхвърлящо рамките на обикновено дервишко мисионерство, което се претопява във вярата на фундагиагитите и тръгват по канона на тази секта.

С изнесеното до тук съобщение наблягаме на такива моменти, които досега или не са публикувани, или не са били предмет на задълбочено изследване. Д. Гаджанов (Гаджанов 1945: 61) прави такъв опит за обяснение с мохамеданите-сектанти в Македония още през първата половина на XX в. Чрез статията считаме, че това е принос в българската историческа наука и най-вече това е тезата, че сектата на къзълбашите и техните оброчища са богомилското крило на торбарите – **“фундагиагити”**.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, 1961:** Ангелов, Д. Богомилството в България. С., 1961.
- Бабингер, 1931:** Бабингер, Ф. Дас Бекташи-кlostер Демир баба, Берлин, 1931.
- Бешевлиев, 1981:** Бешевлиев, В. Първобългарите. С., 1981.
- Венедиков, 1983:** Венедиков, Ив. Медното гумно на българите. С., 1983.
- Гаджанов, 1909:** Гаджанов, Д. Пътуване на Е. Челеби из българските земи. Периодично списание, кн. 70, 1909.
- Гаджанов, 1945:** Гаджанов, Д. Мохамедани православни и мохамедани сектанти в Македония. – Македонски преглед. Т. I, кн. 4, 1945.
- Голдциер, 1938:** Голдциер, И. Култът на свята в исляме, М., 1938.
- Димитров, Манчев, 1971:** Димитров, Стр., Кр. Манчев. История на балканските народи. Т. I. С., 1971.
- Дринов, 1884:** Дринов, М. Историческо осветление върху статистиката на народностите в Източната част на Българското княжество, ПСп, кн. 80, 1884.
- Златарски:** Златарски, В. История, III.
- Иречек, 1929:** Иречек, К. История на българите, 1929.
- Каниц, 1882:** Каниц, Ф. Дунавска България и Балканът, 1882.
- Касабов, 1985:** Касабов, Й. За богомилите и някои близки черти с алияните (къзълбаши), живеещи в Североизточна България. Юбилеен сборник на възпитаници от Историческия факултет. ВТУ – В. Търново, 1985.
- Касабов, 1986:** Касабов, Й. Къзълбашите в Североизточна България. Културно-историческо изследване, Д. Р. ВТУ – В. Търново, 1986.
- Касабов, 2004:** Касабов, Й. Къзълбашите отвътре и отвън. С., 2004.
- Маринов, 1981:** Маринов, Д. Избрани произведения. Т. I. С., 1981.
- Теодоров, 1981:** Теодоров, Е. Прабългарски обреди, елементи, обичаи и вярвания на населението в Североизточна България. – Български фолклор, 3, 1981.
- Цветкова, 1975:** Цветкова, Б. Френски пътеписи за Балканите XV–XIII в. С., 1975.
- Явашев, 1934:** Явашев, А. Текето Демир баба. Разград, 1934.
- Яралова и др., 1969:** Яралова, Ю. С., Б. В. Веймарна, В. А. Лаврова, А. М. Прибытковой, М. А. Усеинова, О. Х. Халмачьяна. Всеобщая история архитектуры. Т. 8. М., 1969.